

**PROF. DR. NİHAT KEKLİK'İN HİKMET BİNASI VE AKILLAR
NAZARYESİ GÖRÜŞLERİ***

*PROF. DR. NİHAT KEKLİK'S VIEWS ON HIKMET BUILDING AND THE
THEORY OF MINDS*

Kazım YILDIRIM**

*Geliş Tarihi:06.08.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Prof. Dr. Nihat Keklik İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi olarak emekliye ayrıldıktan sonra 01.03. 2017 tarihinde doksan bir yaşında iken İstanbul'da vefat etmiştir. Türk İslam Felsefesi kuruluşunu gerçekleştirmiş ve bu felsefenin gelişmesi için çalışmıştır. Bazı felsefe problemlerinin zorluğu dolayısıyla felsefeyi kolaylaştırmak için metaforlara yer vermiş ve Hikmet Binası Teorisini bu amaçla tasarlayarak felsefeye kazandırmıştır. Makalede bu teorinin ele alınışı işlenecektir. Ayrıca Türk İslam dünyasının Filon (m.ö. 25-m.s.50) ve Plotinus (204-270)'tan ödünç aldığı Sudur teorisi, bu teorinin bazı düşünürler tarafından benimsenmesi ve Keklik'in bunları anlatımı ele alınacaktır. Çalışma Hocanın eserlerine (ders notları, kitap ve teksir notlarına) dayalı olarak sürdürülmüştür. Akıllar Nazariyesi (sudur=emantion) varlıkların Tanrı tarafından kademeli yaratılması teorisi. BİR'den ancak BİR sadır olur (el Vahid la yasduru anhu illa vahid) anlayışına dayalı olarak ortaya atılmış ve İslam dünyasında El Kindi, Farabi, ibn Sina gibi düşünürler tarafından geliştirilerek benimsenmiştir.

Anahtar kelimeler; Nihat Keklik, Hikmet binası teorisi, Akıllar teorisi.

ABSTRACT: Professor Dr. Nihat Keklik After retirement as a faculty member of Istanbul University Faculty of Literature Department of Philosophy 01.03. He died in Istanbul when he was ninety-one at the time of 2017. He established the Turkish Islamic Philosophy Foundation and worked for the development of this philosophy. Due to the difficulty of some philosophical problems, he has included metaphors to facilitate philosophy and he has given philosophy by designing the Hikmet Building Theory for this purpose. Handling of this theory will be handled in the article. In addition, the theory of Sudur borrowed by the Turkish Islamic world from the Filon (25th-50ths of M.Ö..50) and Plotinus (204-270), the adoption of this theory by some thinkers, and the expression of these by Keklik. The study

* Makalenin geniş özeti 06-11 Eylül 2017 tarihinde Köstence/Romanya'da yapılan 8. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi'nde tarafımdan bildiri olarak sunulmuş ve bildiri kitabında yayımlanmıştır. Akıllar Teorisi konusunda bkz. Yıldırım, Kazım, "Türk İslam Dünyasında Akıllar Teorisi", 2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, Sosyal Beşerî Bilimler I, 5. Cilt, ss.49-66, 07.12.2018, Antalya. (Yayın tarihi 28.12.2018, Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler I, C. 5, ss. 49-66. Link: www.turkegitimsen.org.tr. www.uaeseb.org).

** Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi öğretim Üyesi, kyildirim@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4281-6449

was carried out based on Hocan's works (lecture notes, book and repetitive notes). The theory of the minds is the gradual creation of the beings (sudur = emanation) by God. It is based on the understanding that only one is a pseudonym (al-Vahid la yasduru anhu illa wahid) from one and has been adopted and developed by thinkers such as El Kindi, Farabi, ibn Sina in the world of Islam.

Keywords; Nihat Keklik, Hikmet building theory, Theory of minds.

1. GİRİŞ

Prof. Dr. Nihat Keklik (1926-2017), Ayvalık Cumhuriyet İlkokulunu bitirdikten sonra eğitimini Galatasaray Lisesi'nde (1939-1948) tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi "Arap ve Fars Filolojisi Bölümü"nü bitirdi. Henüz öğrenci iken 1952'de, altı aylığına, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından İran'a gönderildi. 1953 yılında İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünde Felsefe Tarihi Kürsüsünde Asistan oldu. Sonraki yıllarda Türk İslam Felsefesi Kürsüsü (Türk İslam Düşüncesi Tarihi Anabilim dalı)'nü kurdu.¹ Ona göre düşünce hareketleri insanlığın ortak çabasının sonucuydu. Amacı asıl kaynaklara inerek Türk İslam dünyasının ortaya koyduğu felsefi mirası ortaya çıkarmaktı. İlk çağdan itibaren başta Türkler, İranlılar, Hintliler, Yunanlılar, Çinliler ve İbraniler olmak üzere çeşitli toplumlar az veya çok ilim ve felsefeye katkıda bulunmuşlardır. Bunu "insanlık tarihinde her altı asırda bir, büyük değişiklikler ve olaylar meydana gelmiştir" şeklinde yorumlamıştır. "Altı asır teorisi"ni ilk çağdan itibaren tarihi olaylara ve gelişmelere dayandırarak açıklamıştır (Keklik, 1978:149-150). Bununla belirttiği husus insanların yaklaşık her altı asırda bir ilim ve felsefe alanında önemli sıçramalar yapmış olmasıdır. Keklik, teorideki iddianın gerçek olması halinde yeni bir sıçrama için 24. yüzyılı beklemek gerektiğini ihtimal olarak belirtmiştir. İnsanlık tarihinde miladi yedinci sekizinci asırdan itibaren İslam dünyasının bilim ve felsefede önemli gelişmeler kaydettiğini, bu gelişmelerin asıl kaynaklarına inilerek gün ışığına çıkarılması gerektiğini düşünmüş ve hayatı boyunca buna çalışmıştır. Özellikle Türk düşünürleri Farabi (870-950), İbnü'l Arabi (1165-1240) ve Sadreddin Konevi (1209-1274) üzerinde önemli çalışmalara imza atmıştır. Ayrıca felsefe tarihine ışık tutacak mukayeseli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarda Türk İslam düşünürlerinin Batılı düşünürleri etkilediğini fakat bu etkilerin göz ardı edildiğini belgeleriyle ortaya koymuştur. Bu belgelerde öyle bilgilere tesadüf ediliyor ki bazı Türk İslam düşünürlerinin ortaya koyduğu bilgilerle Batılı düşünürlerin bilgileri neredeyse satır satır aynıdır. Bu tür mukayeseli çalışmaları Batılılar da yapmaktadır. Mesela Farabi'nin Orta çağ

¹Cahid Şenel, Nihat Keklik'in hayatını Hoca'dan izin alarak özlük dosyası ve diğer birinci el kaynaklara dayalı olarak, "Nihat Kekik: Hayatı ve Çalışmaları" adlı makalesiyle, 2011 yılında, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi'nin 19. sayısında ayrıntılı olarak yayımlamıştır (bkz. Şenel, 2011:217-236).

düşüncesine etkisi konusunda Roberd Hammond tarafından 1947 yılında New York'da yazılmış çalışma oldukça önemlidir. Bu çalışmada Farabi'nin St. Thomas (St. Thomas Aquinas,1225-1274) üzerindeki etkisi açık bir şekilde gösterilmiştir. Bunları tesadüf olarak değerlendirmek mümkün değildir. Belirtilen eserde yazar, Farabi ile St. Thomas'ın metinlerini karşılıklı yazarak, ikisinin arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmış ve St. Thomas'ın Farabi'den nasıl ilham aldığını ve onu nasıl takip ettiğini açıkça göstermiştir. Farabi'nin ölüm tarihi itibarıyla St. Thomas'tan 324 yıl önceliği vardır. Şu hâlde St. Thomas düşüncelerin önemli bir kısmını Farabi'den olduğu gibi almıştır. İşte Keklik, çalışmalarında bu türden etkilenmelere dikkat çekmiş insanlığın düşünce tarihinde özellikle Türk İslam düşünürlerinin önemini belirtmeye çalışmıştır. Çünkü tespit ettiği gibi insanlık tarihinde birbirini etkilemeden kendi orijinal düşüncesini ortaya koyabilen düşünür sayısı çok fazla değildir. Onun için Türk İslam dünyasının yedinci-sekizinci asırdan başlayarak on beş- on altıncı yüzyıla kadar devam eden düşünce hareketlerinde özne olarak rol oynadığını açıkça belirtiyor. Bu tespitleriyle düşünce tarihinde diğer bazı toplumlar gibi, genelde İslam dünyasının, özelde ise Türklerin önemli katkılar yaptığını ifade ediyor. Bunları örnekleriyle ve etkilemiş oldukları biçimiyle ortaya koyuyor. Bu açıdan düşünce tarihinde bilinen pek çok filozof, başka filozofu dikkate almaksızın felsefesini ortaya koymuş değildir diyor (Keklik, 1982: 29-30). İşte Keklik'e göre Türk İslam düşüncesinin önemi de buradadır. İslamiyet, peygamber ve ilk halife zamanında özellikle manevi kıymet sistemi olarak büyük bir gelişme ve yayılma göstermiş; sonra Emevi (662-750) ve Abbasi İmparatorlukları (750-1258) zamanında daha çok siyasi ve dünyevi kudretle ilim ve sanatta çok büyük ilerlemeler göstererek dünyaya örnek bir medeniyet kurmuşlardır. Haçlı Seferleri ve Moğol İstilasası sonucu İslam dünyası ilim, felsefe ve sanattaki üstünlüğünü kaybetmiştir.

Türk İslam dünyasındaki çalışmalarını ortaya koymakla birlikte Keklik'in üzerinde durduğu diğer önemli bir konu da felsefeyi anlaşılır kılmaktır. Zor ön yargısını kırmak için metaforlara ve somut örneklerle önem veriyor ve problemlerin kolayca anlaşılmasına çalışıyordu. İşte onun "Hikmet Binası" teorisinin amacı buydu. Akıllar nazariyesi (sudur=emantion) ise Türk İslam düşünürlerinin "yaratma" konusunda Platinus (1204-1270)'tan aldığı etkiyle İslam'ın uzlaştırılma çabasından ibarettir. Vahid (Bir) olan Allah'tan, çokluk (kesret) alemi nasıl meydana geliyor? Şayet Allah bu kesret âlemini "kendisinden" yaratmış olsaydı, o zaman Allah'ın bünyesinde çokluk (kesret) istidadı bulunmak gerekirdi. Oysa Allah BİR (VAHİD) olduğuna göre bu mümkün değildir. İşte Türk İslam düşünürlerinin Bir olan Allah'tan sadır olan Bir için İlk Akıl (el akl el evvel) adını vermişlerdir. İlk Akıl (el akl el evvel) Allah'ın kâinat hakkındaki tasavvurudur ve Bir olan Allah'tan en evvel İlk Akıl sadır olmuştur. Bunu sırasıyla diğer akıllar

derce derece takip etmiş ve onuncu akılda son bulmuştur. Onuncu akla aynı zamanda Faal Akıl (el akl el faal) dinilmiştir. İnsanların dünyada ulaşabilecekleri en yüksek mertebenin burası (onuncu akıl=faal akıl) olduğu düşünülmüştür. Bu düşünce öncelikle el Kindi (801-873) tarafından benimsenmiş, Farabi tarafından sistemli hale getirilmiş, İbn Sina tarafından geliştirilmiş fakat İbn'ül Arabi şiddetle tenkit etmiştir. Makalede Akıllar nazariyesi Keklik'in anlatımıyla ele alınacaktır.

Hoca'nın bizzat kendi eserleri (teksir halinde lisans, yüksek lisans ve doktora derslerinde okuttuğu ders notları)'inden istifade ederek hazırladığımız bu çalışmada Nihat Keklik'in anlatımıyla yukarıda belirtilen iki konu ele alınmıştır: Birincisi Felsefeyi kolaylaştırmak için tasarladığı Hikmet Binası Teorisi, bunu açıklayan görüşleri; ikincisi de Türk İslam dünyasında Akıllar Nazariyesi (sudur=emantion) teorisidir.

2. HİKMET

Türkçede bilgelik, sebep, gizli sebep, felsefe, Allah'ın insanlarca anlaşılamayan amacı (sır, gizli sır) olarak açıklanmıştır. Ayrıca erkek için isim ve eski dilde fizik yerine de kullanılmıştır (TDK, Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>). Osmanlıca Türkçe lügatte “hakimlik, sebep ve pratik bilgi” olarak açıklanmıştır (Develioğlu, 1993: 369). Farklı ve değişik yorumlarla Kuran'da **öğüt; gizli-sırlı bilgi ve ilim; sırları ve gerçek bilgileri edinenler, düşünenler ve hikmeti (gizli sırları) anlamak isteyenler ve nihayet bilgi ve ilim üretenler** olmak üzere başlıca dört anlamda kullanılmıştır. Birincisi öğüt anlamındadır; mesela, “...*Ve Allah'ın üzerinizdeki nimetini, size kendisiyle öğüt vermek üzere indirdiği kitap ve hikmeti hatırlayıp, düşünün*” (2 Bakara/231). İkincisi gizli, sırlı bilgi ve ilim anlamındadır; mesela, “*Andolsun ki Biz, Lokman'a hikmet verdik...*” (31Lokman/12). Üçüncüsü sırları ve gerçek bilgileri edinenler (hikmet sahipleri, kendisine hikmet verilenler, peygamberler, filozoflar ve ilim adamları gibi) anlamında kullanılmıştır; mesela “...*Şüphesiz ki biz, İbrahim ailesine (soyuna) de kitap ve hikmet vermiştik*” (4 Nisa/54, ayrıca bkz. 2 Bakara/251). Ve nihayet dördüncüsü; düşünenler, hikmeti (gizli sırları) anlamak isteyenler bilgi ve ilim üretenler anlamındadır; mesela “*Ey Resulüm! Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır (davet et)...*” (16 Nahl/125, ayrıca bkz. 2 Bakara/269).

Kuran'da felsefe kelimesi mevcut değildir. Sadece hikmet sözüyle karşılaşırız. Felsefe ve feylesof (filozof) kelimeleri Arapçaya ancak miladi sekizinci asırda yani İslamiyet'in doğuşundan iki asır sonra, tercümele devrinde girip yerleşmiştir (Keklik 1978: 90, dip not). “Hikmet ve bundan türetilmiş olan hâkim (hikmete sahip) kelimesi, Kuran'da defalarca tekrarlanmış olarak mevcuttur. Mesela: -Allah hâkimdir (hikmete sahiptir) deniliyor. Bundan başka hikmet

Kuran'ın sıfatı olarak da görünüyor ve el Kuran el hâkim (hikmet dolu Kuran) tabiri, birkaç defa geçiyor. (Mesela 10 Yunus/1, 21 Enbiya/2 ve 36 Yasin/2).

Yukarıda ifade edildiği gibi hikmetin Peygamber olduğu rivayet olunan Lokman'a verildiği de ifade ediliyor (31 Lokman/12). Demek ki hikmet, sadece Kuran'ın ve Allah'ın sıfatı olarak kalmıyor aynı zamanda peygamberlere de veriliyor. Fakat iş bununla da bitmiyor. Çünkü hikmet, diğer insanlara da verilmiştir. Anlaşıyor ki İslam dünyasında hikmet (sofia=bilgelik), Kuran'ın tanıdığı müsaade ve teşviklere dayanılarak tefekkür (düşünceye) önem verenler için bir üstünlük olarak sayılmış ve tanınmıştır (Keklik, 1978: 90-91).

2.1.Hikmet Felsefe İlişkisi

Keklik, Felsefe ve hikmet sözleri, İslam dünyasında çoğu zaman eş anlamda kullanılmaktadır. Buna rağmen hikmetin kapsamı daha geniştir diyor. “Felsefe aslında filo-sofia (philo-sophia) sözünden Arapçaya ve oradan da Türkçemize geçmiş bir deyimdir. Filo kelimesi sevgi manasınadır. Sofia sözü de hikmet (bilgelik) anlamına geliyor. Şu hâlde filo-sofia'nın lügat manası, hikmet sevgisidir. Filosofia kelimesi Batı dillerinde, bu esas şekle uygun olarak yazılıp okunmaktadır. Filozofos (filozof) ise hikmeti sevendir” (Keklik, 1975: 21; Keklik, 1975a: 8-12; Keklik, 1978: 90; Keklik, 1982: 2). “Felsefe demek olan filo-sofia tabirinin etimolojik manasını bugün bizim bildiğimiz gibi, en az bin yıl öncesinden beri Türk ve İslam filozofları da bilmekteydi” diyor. Ona göre Türk İslam düşünürleri “miladi sekizinci asırda, ilkçağın ilmi ve felsefi eserleri, Hristiyan mütercimler tarafından Arapçaya tercüme edilmeye başladığı sırada öğrenmişlerdi. Fakat Müslüman filozofların hemen hiçbiri, ilkçağ felsefe lisanını (Grekçe) bilmiyorlardı. İşte bu suretle onlar felsefe kelimesinin, filo sofia deyiminden kaynaklandığını, (- az çok hatalı şekilde-) öğrenmişlerdi. Misal olmak üzere, ilk İslam filozoflarından sayılan el Kindi şöyle diyordu” (Keklik, 1982:3-4):

“...Felsefe (kelimesi), bu ismin etimolojisi bakımından, hubb el hikme (hikmet sevgisi)'dir. Çünkü feylesof sözü, muhibb (seven) manasındaki fila(!) ve bir de hikmet manasındaki sufa(!) kelimelerinden terki edilmiş (birleştirilmiş)'dir...” (El Kindi, Hudud el Eşya, s. 172, aktaran Keklik, 1982, 4). Keklik'e göre El Kindi'nin Filo yerine fila, sofia yerine sufa imlalarını yanlış kullanması, ilkçağ felsefe dili olan Grekçe bilmemesine işarettir. Zaten Türk İslam dünyasında yapılan ilk tercümelemlerin karışık ve dağınık olmasının temelinde mütercimlerin çoğunlukla Arapça ve Grekçe dillerinin ikisini de tam anlamıyla bilmemeleriydi. Yapılan yanlışlardan anlaşılıyor ki el Kindi de Grekçe diline tam anlamıyla hakim değildi.

2.2. Hikmet Binası Teorisi

Keklik, filozofların ifadelerinde, bazen güç anlaşılır noktaların bulunduğu bir gerçektir diyor. Bunun suni ifade tarzlarından doğmayıp, bizzat meselenin

güçlüğünden kaynaklandığını belirtiyor. Kolay bir şekilde anlaşılmasına gayret etmek gerektiğini ve bunun tek yolunun da benzetmelere başvurmak olduğunu söylüyor “Çünkü ne kadar güçlü bir zihin yapısına sahip olursa olsun, çoğu kimseler mücerret (soyut) ifadelerden pek de hoşlanmaz. Zira müşahhas (somut) misaller sayesinde girift bir meselenin daha kolay olarak kavranabileceğini, herkes kabul eder” (Keklik, 1975: 35). İlk çağdan başlanarak pek çok filozof, düşünür ve psikologların görüşlerinden örnekler veren Keklik, Türk İslam dünyasındaki filozofların görüşlerini ayrıca ele alır ve “... Onlar hemen her fırsatta misallere dayanarak açıklama yapmak temayülündedir (eğilimindedir). Her zaman başvurdukları usul budur. Çünkü maksatları, anlaşılmak ve dolayısıyla da kendi fikirlerini iyice anlatmaktan ibarettir” diyor (Keklik, 1975: 37). Hikmet binası teorisiyle yapmak istediği de budur. Anlatılanları anlaşılır kılmak ve kolay anlaşılmasını sağlamaktır.

Böylece “Hikmet Binası” teorisiyle **felsefeyi, hikmeti, bilgiyi, bilimi ve bilimlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve ayrıca akıl, mantık ve kavramları** anlaşılır kılmıştır. Keklik’e göre kısa cümlelerle, nükte ve metafor yoluyla anlatım, Türk Milletine has bir üsluptur. Mesela Farabi’nin, İbn Sina’nın, Mevlana’nın vb. üslubu böyledir. Kendisi de Türk Milletine has olduğunu belirttiği bu üslubu, ders anlatımında ve eserlerinin yazımında kullanmış, eserlerini yazarken, derslerini anlatırken metaforlar ve kısa cümleleri tercih etmiştir. Üslubuna bu çerçevede bakılınca Bilgi, Bilim, Tefekkür, Hikmet, Felsefe tanımında “Hikmet Binası” metaforunu kullanıyor. “Hikmet Binası” metaforu, Keklik Hoca tarafından akıl, düşünce, mantık, felsefe, bilim hikmet anlamlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini örneklerle ifade etmek bakımından kullanılmış önemli bir tanımlamadır.

Düşünce aktivitemizi ifade etmek üzere üç tane deyim kullanırız: **Tefekkür (düşünce), Felsefe ve Hikmet**. Bunların ne anlama geldiğini açıkladıktan sonra birbirleriyle olan bağlantılarını ve somut bir şekilde tanımlarını yapıyor (Keklik, 1978: 3 ve 87).

“**Hikmet:** adeta bütün noksanları tamamlanmış büyük bir binaya benzer. Böyle bir binanın kurulması için muhtaç olduğumuz unsurlar şöyle sıralanabilir:

Akıl: bu binayı kurmak için sahip olmamız gereken arsadır.

Tefekkür: Kurulacak binanın planı gibidir.

Mantık: Onun temeli sayılır.

Kavramlar: Öreceğimiz duvarların ana unsurları olan tuğlalardır.

Bilgi: Tuğla (kavram)lardan örülen duvarlara benzetilebilir.

İlim: Duvar (bilgi)’ların birbirlerine bağlanmasıyla meydana çıkan bir oda gibidir.

Felsefe: Binamızı örten çatıya benzetilebilir.

Hikmet ise bütün bunlardan sonra ortaya çıkan tüm noksanları tamamlanmış olan binadır: Binanın bütünüdür, binanın kendisidir, faaliyetimizin tamamıdır” (Keklik, 1975: 40 ve Keklik, 1978: 3-38). Görüldüğü gibi Hoca hikmeti bütün noksanları tamamlanmış binaya benzetirken felsefeyi de binayı örten çatı olarak düşünmüştür.

1.2.1.Hikmet Binası Teorisiyle Amacı

Keklik’in düşüncesinde “Hikmet Binası”, Hikmet kavramını, felsefenin anlamını ve düşünce tarihini kısaca gözden geçirmek bakımından kolaylaştırmak için tasarlanmıştır. Bununla amacı anlattığını anlaşılır kılmaktır. Anlattığını anlaşılır kılmak, kolaylaştırmak Hoca’nın önem verdiği konulardır. Onun için Filozofların Özellikleri (1983), Felsefenin Tekniği (1984), Felsefede Üslup Meselesi ve Bazı İlkeler (Felsefe Arkivi, sayı, 24, 1984, ss.55-70), Felsefe Bakımından Metafor (Felsefe Arkivi, sayı, 25,1984, ss.17-36), Mevlana’da Metafor Yoluyla Felsefe (Konya, 1985) ve Felsefede Metafor (1990) gibi eserler kaleme almıştır. Mesela 1990 yılında yazdığı “Felsefede Metafor” isimli eserindeki amacını şöyle açıklıyor:

“Önce felsefeyi bir takım yapmacık zorlamalardan kurtarıp, sadece *entelektüel* düzeyde kolaylaştırmak (-zira *avami felsefe* mümkün olmadığı gibi, caiz de değildir-), sonra da, asırlar boyunca *felsefenin* ve *filozofların* dostu olan yüce milletimizin bu özelliğinin devamını sağlamaktır.”² “Çünkü ünlü bir yeniçağ filozofunun dediği gibi: - *felsefesiz yaşamak, gözü kapalı yaşamak gibidir.*”³

Felsefesiz yaşamak gözü kapalı yaşamak olduğuna göre Keklik Hoca’nın amacı, metafor yoluyla insanları, laf kalabalığından ibaret anlaşılmaz, “karanlık” ve “yıkıcı” felsefeden kurtarmaktır. Kendi ifadesiyle: “*Fakat hangi felsefe? Berrak ve ne söylediği belli olan yapıcı bir felsefe mi, yoksa manasız laf yığınlarından ibaret karanlık ve ne dediği belli olmayan yıkıcı bir felsefe mi?*” Anlaşıldığı gibi benzetmelerle, kısa cümlelerle felsefeyi anlaşılır kılmayı hedefliyor. Bu tür metodun Türk İslam düşünürlerinde, mesela Farabi (870-950), İbn Sina (980-1037), Gazzali (1058-1111), İbnü’l Arabi (1165-1240), Mevlâna (1207-1273) gibi düşünürler tarafından da kullandığını belirtiyor. Gerçekten de Türk düşünürlerinin çoğu görüşlerini benzetmelerle anlaşılır kılmaya çalışıyor.

²Nihat Keklik, Felsefede Metafor, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990 s.VIII; bkz. Kazım Yıldırım, Sofi’nin Dünyası Romanında Sokrates Öncesi Bazı Filozofların Varlık ve Bilgi Görüşlerinin Metaforik Açıklamaları, 13. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, 2015, Bakü, Azerbaycan.

³Rene Descartes, Metot Üzerine Konuşma, tercüme, M. Karasan, Ankara, 1946, aktaran Keklik, Felsefede Metafor, 1990, VIII, Dip not 3. ayrıca bkz. Keklik, Felsefe: Mukayeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar, Çağrı Yayınları, İstanbul. 1978, s. 133.

2.2.2. Hikmet Binası Teorisiyle Felsefe ve Bilimin Açıklanması

Keklik, yukarıda ayrıntılarını verdiğimiz basit örneğinden hareketle “Hikmet Binası” benzetmesiyle felsefe ve hikmet tanımlarını yapmıştır. Teorisini akıl, tefekkür, mantık, bilgi, bilim, hikmet ve felsefenin ilişkilerini açıklayarak sürdürmüştür. Öncelikle aklın önemini ve özelliğini belirterek teorisini başlamıştır. Ona göre akıl faaliyetimizin ilk aletidir. Tefekkür (düşünme/düşünce) ise akla hareket vermekte, onu belli yönlerde sevk etmektedir. Bu sevkiyatta mantık kuralları devreye girer. Mantık kuralları hikmet binasının temelini teşkil ediyor. Onun için düşüncelerimizin aleti konumundaki mantık kurallarına dayandırılan bilgilerin sağlamlığı, Hikmet Binasının, temel bakımından sağlamlığına işaret eder. Sağlam temel üzerine kurulmayan bina nasıl çökerse, mantık kurallarına dayandırılmayan bilgiler de aynı şekilde çöker. Keklik, Hikmet Binasını tamamlamak için sağlam temel üzerine tuğladan örülen ve giderek yükselen duvarları bilgilere, duvarların kesişmesiyle oluşturulan ayrı ayrı odaları da bilimlere benzetmiştir. Böylece bilgileri mantıklı düşüncelere, düşünceleri de akla dayandırmış, akıl ve düşüncenin bilgi meydana getirmede temel teşkil ettiği sonucuna varmıştır. Keklik’e göre akıl düşünme gücüyle harekete geçmektedir (Keklik, 1975, 41 vd).

Zaten Kur’an ve Hz. Muhammed’in sözleri olan Hadislerde de akıl ve düşünce ilişkisini belirten birçok Ayetler vardır. Bu sebeptendir ki akılcılığın (rasyonalizmin) İslam dünyasında rağbet görüp gelişmesinde, Kuran’ın ve Hz. Muhammed’in bu konudaki sözlerinin büyük etkisi olmuştur. Mesela Kur’an; “*İşte Allah ayetlerini (delillerini) size böyle açıklıyor. Umulur ki düşünürsünüz.*” (2 Bakara/266). “*De ki: Kör olanla gören bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?*” “*Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaradılışı üzerinde düşünürler. Ve ‘Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, Sen yücesin, bizi ateşin azabından koru’ derler. Bunlara akıl erdirenler ancak ilim sahipleridir*” (3Al-i İmran/191). Ayetlerde görüldüğü gibi akıl ve düşünceye önemli derecede atıf vardır. Akıl erdirmek, düşünmek, anlamak, ancak akıl sahibi olmaya ve ilimle uğraşmaya, bilgi sahibi (bilgili) olmağa bağlanmıştır. Anlaşıyor ki Kur’an insan aklının ancak düşünce ve bilgi sayesinde güç kazanacağını söylüyor. Yine bu konudaki bir örneği, şu ayette bulmaktayız. Allah diyor ki: “*İlimde derinleşmiş olanlar, ‘Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır’ derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar (bunu ancak, ilimde derinleşmiş olan akıl sahipleri düşünebilirler)*” (3Al-i İmran/7). Başka bir deyişle düşünebilmek için, sağlam bilgiler ile bezenmiş bir akıl gereklidir. İşte açıkça görülüyor ki Kuran daima akli övmüş ve onun değerini yüceltmıştır” (Keklik, 1978: 88).

Keklik, “*Eskiden bu yana ne kadar ilim meydana getirilmişse hikmet binasının miktarı (büyüklüğü) da o kadardır. İlimler arasındaki münasebet dahi*

*yan yana iki duvar arasındaki müşterek gibidir” diyor. Benzetmelerini sürdürerek Hikmet Binasının temelinden başlanarak duvarların örülmesi, odaların meydana getirilmesi, odalar arası ilişkilerin varlığı ve nihayet çatının kapatılması ve binanın bütünüyle teşekküllü akıl ve düşünce sayesinde. Binanın her bir kısmını insan aklıyla üretilen düşünce ve bilgilerin karşılığı olarak benzetme yaparak tasarlayan Keklik, çatıyı **felsefe, binanın tümünü de hikmet olarak düşünmüştür**. *Şu hâlde felsefe, bütün ilimleri, kendi kanatları altına alan umumi bilgi yahut: ilimlerden elde edilecek genel sonuç sayılır.*” (Keklik, 1975: 8-9; Keklik,1975a: 21; ayrıca bkz. Keklik, 1978: 23-38; Keklik, 1982: 1-36)⁴.*

Bugün pozitif adımı verdiğimiz ilimlerin hepsi de, eskiden felsefenin çatısı altındaydı. Bu bakımdan felsefe, bütün ilimleri kendi bünyesinde toplayan bir külli ilim (:bütünleşmiş bilgi) olarak anlaşılmaktaydı. İşte bu anlatımıyla bilgi, bilim felsefe ve hikmet tanımlarını ve birbirleriyle olan ilişkisini benzetme yaparak kolayca anlaşılır kılmıştır. Bilindiği gibi ilk çağlardan itibaren uzun süre felsefe bütün bilimleri bünyesinde toplamıştı (ilk çağdan itibaren başta matematik olmak üzere özellikle Rönesans’tan sonra bilimlerin çoğu felsefeden ayrılmıştır). Bilimlerin, insan başarısı olarak bir çatı altında birbirleriyle ilişkili olarak gelişme gösterirken akıl, mantık ve düşünce ilişkisi, Keklik tarafından açık ve net olarak anlatılıyor. Böyle bir anlatım tarzı Türk Milletine hastır. Mesela Farabi’nin, İbn Sina’nın, Mevlana’nın üslubu da böyledir.

Batıda da benzetmeler yaparak felsefeyi tanımlayanlar vardır. Mesela Descartes (1596-1650) felsefeyi ağaca benzeterek tanımlamıştır. Anlaşıldığı gibi hikmet binasının akıl ve tefekkür olmak üzere iki önemli kavramı bulunmaktadır. İki kavramı Keklik’in anlatımıyla daha yakından tanıyalım.

2.2.2.1.Hikmet Binasının Arsası (Zemini): Akıl

“Herhangi bir binanın yapılabilmesi için evvela onun inşa edileceği bir zemin gereklidir; bir *arsaya* ihtiyaç vardır. *Hikmet Binası’nda* bu arsaya tekabül eden şey *akıldır*” (Keklik, 1982: 37).

Akıl ve düşüncenin Kuran ve Hadislerde övülmüş olması dolayısıyla Türk İslam filozoflarının önemli bir kısmı akılcılığa yönelmişlerdir. Keklik, Kelamcılar ve onlarla birlikte bazı Mutasavvıflar (Tasavvufçular) dahi akılcılığın önemi üzerinde ısrar etmişlerdir diyor. Keklik’e göre Kelamcılardan Mutezile bölümüne, bazı Avrupalı araştırmacılar, “Les rationalistes de l’İslam” (İslamiyet’in Akılcı

⁴Felsefe ve hikmet bir zamanlar bütün bilimleri temsil etmiştir. Bununla uğraşanların da bütün bilgilere sahip kimseler olduğu düşünülmüştür. Fakat ilkçağda ilk defa Pythagoras (Pitagoras, M.Ö. 570 - 494?), insanların her şeyi bilmesinin mümkün olmadığını fark ederek, (—daha mütevazı bir unvan olmak üzere—) kendisine filo-sofos (filozof) ismini verdi. Demek istiyordu ki insan, hikmete sahip (= sofos) olamaz, ancak hikmeti sevmekle yetinebilir.

Filozofları) adını vermişlerdir. Mutasavvıfların “akılcılığı” ise, hareket (çıkış) noktası olarak önem taşır. Ona göre mutasavvıflar ulaştıkları sistemin sonunda, aklın sonsuz bir kuvvet olmadığını anladıkları için, mystik (mistik) deneylere, akıl-üstü tecrübeye ve sezgi (intuition) usulüne başvurmuşlardır. Genel olarak Mutasavvıfların anlayışını Bilgi problemi konusundaki bir örnekle açıklamıştır. Diyor ki: “Akıl duyularımızın yanıltıcı intibalarını düzeltmiyor. Demek ki akıl tek başına insana doğru bilgi sunamıyor” (Keklik, 1975a: 10). Gerçekte akıl, bugünkü tertip ve kabiliyetinden, daha üstün bir düzeye ulaşmadıkça, bazı metafizik ve aşkın problemleri anlamakta aciz kalacaktır (Keklik, 1975a: 11).

İlave olarak Kuran’ın, hemen bütün ilim alanlarında İslam düşünürlerinin hareket noktasını teşkil ettiğini belirtiyor. Fikir (düşünce, düşünmek) kökünden türetilen tefekkür (fikir edinmek, düşünmek) sözüyle ilgili 18 tane ayet olduğunu söylüyor. Bunlarla eş anlamlı “akıl etmek anlamak, ibret almak” (=itibar), bakmak (=nazar) gibi deyimleri ihtiva eden diğer ayetleri ekleyecek olursak, (tekrarlamalarıyla birlikte) çok sayıda ayet ihtiva ettiğini ifade ediyor (Keklik, 1978: 89). Kur’an’daki bu çeşit ayetlerin, 500’den daha az olmadığı dikkatimize çarpmaktadır diyor. Böyle bir müşahede, sayesinde anlaşılıyor ki, Kur’an’da her 10 ayetten bir tanesi, akıl, tefekkür vs. ile alakalıdır” (Keklik, 1978: 89).

Aklın bilgi, tefekkür ve bilmek anlamlarının dışında özellikle Türk İslam düşünürleri tarafından psikolojik ve kozmolojik anlamlarda da kullanılmıştır. Kozmolojik anlamı, Akıllar Teorisi (Nazariyesi) şeklinde açıklanmıştır. Sudur Teorisi olarak da bilinmektedir.

2.2.2.2. Hikmet Binasının Planı: Tefekkür

Keklik, Hikmet Binasının arsası olarak akli düşünürken planını da tefekkür olarak düşünmektedir. Başka bir deyişle arsayı akla, planı da tefekküre (düşünce) benzetmektedir. Önce tasavvur kelimesinin anlamını ve Türkçeye nereden geldiğini belirtiyor sonra da tefekkür ile akıl arasındaki ilişkiyi ve hikmet binası benzetmesindeki yerini ve karşılığını açıklıyor. “Tefekkür sözü Arapçadır. Türkçeye de oradan geçmiştir. Bunun kökü fikr sözüdür. İsim olarak fikr (= çoğulu: efkâr), bugün Türkçemizde düşünce (=pensée=thought) karşılığıdır. Fiil olarak da düşünmek demektir. İşte bu ‘fikr’ sözünden, Arapça morfoloji kurallarına göre, (isim veya infinitif olarak) ‘tefekkür’ deyimini türetilmiştir. İslam dünyasında ilim ve felsefe dili olarak kullanılan Arapça yazılmış eserlerde, (bugün için) ‘fikr’ tabiri yerine ‘tekfir’ sözü kullanılmaktadır. Tefekkür eden kimseye mütefekkir (fakat bu günkü Arapçada: müfekkir) adı verilmektedir. Bu söz düşünür karşılığıdır” (Keklik,1975a: 14). Bundan sonra akıl ile ilişkisi, felsefe, hikmet arasındaki bağına işaret ediyor.

“Nasıl ki bir mühendis, inşa edeceği binanın planını çizerken ‘düşünür’, yani o bina için tasavvurlarını sistemli bir hale sokar ise, aynı şekilde, ‘filozof’ dahi,

inşa edeceği felsefi sistemin ana çizgilerini ve geliştireceği yönleri, tıpkı onun gibi düşünür” diyor. Bu olayda mühendisin muhtaç olduğu “arsa” gibi, filozofun muhtaç olduğu da akıldır. Demek oluyor ki “tefekkür” ile “akıl” arasında organik bir bağlantı vardır. Bunlardan birinin bulunmadığı yerde, diğeri mümkün olmuyor (Keklik,1975a: 14; bkz. Keklik, 1978: 24; ayrıca bkz. Keklik, 1982: 37).

Böylece bilgi problemine giriyor ve tefekkür etmek, aynı zamanda yeni fikirler üretmek demektir diyor. Keklik’e göre bu anlamda mütefekkir ile ziraatçı arasında da benzerlik vardır. Nasıl ki ziraatçı, tek tek buğday tanelerinden birçok buğday taneleri üretiyorsa, aynı şekilde mütefekkirler de tek tek kavramlardan yola çıkarak yeni “Bilgi”ler meydana getiriyor. Bilgiler ise, bilinmeyenden bilinene ulaşmak demektir. O’na göre akıl henüz çalışmamış (atalet halinde) bir makine gibidir, tefekkür ise bu makinaya hareket veren, makinanın çalışmasını sağlayan güçtür. “Şu hâlde makine ile çalışma arasında nasıl bir bağlantı varsa, akıl ile tefekkür arasında da öyle bir bağlantı vardır” (Keklik, 1975a, 14; ayrıca bkz. Keklik, 1978: 24; yine bkz. Keklik, 1982: 37).

2.2.2.3. Hikmet Binasının İçindeki Bilgiler: Felsefe, Bilimsel Bilgi ve Bilimlerin Bilgisi

Hikmet Binasının temeli hatasız (doğru) hesap üzerine atılmaktır. Bilgilerimizde hatasız düşünme sanatı olan mantık üzerine kurulur. Felsefe, sağlam bir mantık temeli üzerine oturmak zorundadır. Bu safhadan sonra binanın duvarlarının örülmesi gerektiğine işaret ediyor. Felsefede bunun karşılığı, henüz tam bilgi (ilim) haline gelmemiş olan cüz’î bilgilerimizdir diyor. Bu çeşit bilgiler sistemleştiği zaman ilim adını alır (Keklik,1978: 24; bkz. Keklik, 1982: 37).

Keklik’e göre her bilgi bir hüküm ve genelleştirmeye dayandığı için, cüz’î adını verdiğimiz bu çeşit bilgilerimiz bazı unsurlardan meydana gelmiştir. Bu unsurlar ise kavramlardan ibarettir. Tıpkı duvarın unsurlarının tuğlalardan ibaret olması gibi, hükümler dahi kavramlardan meydana getirilmektedir. Mesela iki tane kavram olarak, insan ve akıllı terimlerini alalım: Bunları birbirine bağlamak suretiyle bir hüküm elde etmiş oluruz: İnsan + akıllı + dır deriz. Bu hükümdeki bağlantıyı teşkil eden ‘dır’ sözcüğünün şöyle bir fonksiyonu vardır: Nasıl ki iki tuğla birbirine ancak harç ile yapıştırılıyor (bağlanıyor) ise aynı şekilde iki kavramda birbirine rabita (bağ) denilen copula ile mesela buradaki ‘dır’ sözcüğüyle bağlanmaktadır. Hükümlerdeki rabita iki tuğla arasına konulmuş harç gibidir. Hükümlere dayanmak suretiyle kıyas meydana getirilir. Doğru kıyaslar, bilgilerimizin sistemleşmesine ve ilim haline gelmesine yardım edecektir ki buna da ispat adı verilir (Keklik,1975a:15; bkz. Keklik,1975: 32; ayrıca bkz. Keklik, 1978: 24; ve yine bkz. Keklik, 1982: 37-38).

Hoca, bundan sonra ilimlerin nasıl meydana geldiğine yer veriyor. Bunu da yine binanın içerisindeki odalara benzeterek ifade ediyor. Normal bir oda nasıl dört

duvardan meydana geliyorsa ilim dahi aynı cinsten meydana gelen bilgilerden oluşur diyor. Çeşitli amaçlar ve hizmetler için binalarda nasıl ki birbirinden ayrı odalar varsa, hikmet binasında da her biri ayrı konuları araştıran çeşitli ilimler vardır. Binalardaki odalar gelişigüzel serpiştirilmiş değildir. Birbiriyle ilgili odalar yan yana bulunur (Sosyal İlimler, fen ilimleri gibi). Ayrıca filozoflar ilimlerin özelliklerine göre tasnifler de yaparlar; bunlar mevcut ilimleri kendine göre gruplandırarak sınıflandırmış olur. Eskiden buna 'tasnif el ulum' denilirdi. Çoğu filozoflar ilimleri kendilerine göre tasnif yapmışlardır. İlimlerin sınıflandırılmasında maksat, birbiriyle ilgili ilimleri gruplandırmaktır. Zira ilimler birbirinden bağımsız değildir. Yani biri diğerine muhtaçtır (Fiziğin Matematik ile ilişkisi gibi). Keklik, bu ilişkiyi de "adeta iki odanın müşterek (ortak) bir duvarla birbiriyle alakalı olmasına benzetmektedir" (Keklik,1975a:15; bkz. Keklik,1975: 32; ayrıca bkz. Keklik, 1978: 24; ve yine bkz. Keklik, 1982: 37-38).

Felsefeyi bütün ilimlerin üzerini örten çatı olarak düşünen Keklik, hikmeti de binanın bütünü olarak düşünmüştür. Hikmet, binanın kendisidir diyor. Günümüzdeki binaların kat kat yapılması gibi hikmet binasını da katlı yapı olarak düşünmüş, bu katları şimdilik dört olarak öngörmüştür. Keklik'e göre "*birinci kat; ilkçağ felsefesidir. Burada antik çağ filozofları bulunmaktadır. İkinci kat; Hristiyan Orta Çağ Felsefesidir. Burada Hristiyan düşünürler ve onların bir kolu sayılan Süryaniler ikamet etmektedir. Üçüncü kat; İslam Felsefesidir. Burada Müslüman milletler olarak Türklerin, İranlıların, Arapların vs. yetiştirdiği filozoflar bulunmaktadır. Dördüncü kat ise Yeniçağ Felsefesidir. Burada ise, Rönesans'tan sonra Avrupa'da ve daha sonraki asırlarda Amerika'da yetişmiş olan ünlü filozoflar bulunmaktadır*" (Keklik,1978: 25-26; ayrıca bkz. Keklik,1975: 32 ve yine bkz. Keklik,1982: 39-40;).

İlerde çağların değişeceğini ve yeni büyük çığırar açacağını düşünerek hikmet binasının beşinci katının da inşa edilebileceğini belirtmektedir. Bu durumda düşünür ve bilim adamları bu kata göre düşünce ve bilgi üreteceklerdir diyor (Keklik,1982: 40).

Şüphesiz ki insan yaşadığı sürece düşünecek ve bu düşüncesiyle bilgi ve teknolojiyi üretmeye devam edecektir. Bilgi ve teknoloji, insan başarısı olarak her dönemde farklı özelliklerle ortaya çıkmış ve bu özellikler farklı adlarla anılmıştır. Bu açıdan bakılınca çağımız bilgi ve iletişim çağı olarak değerlendiriliyor. İnsanlık düşüncesinin geçirdiği aşamalara bakınca özellikle üç unsurun, aşamanın önemli derecede ufuk açıcı olduğu görülüyor. Birincisi yazının icadı, ikincisi matbaanın icadı ve üçüncüsü de çağımızdaki bilgi ve iletişim teknolojisinin icadı ve keşfidir. Dolayısıyla Keklik'in hikmet binası teorisini dikkate alacak olursak diyebiliriz ki, yirmi birinci yüzyılı teşkil eden beşinci kat sakinleri de, gittikçe kendi katlarını örmeye başlamış ve hikmet binası içerisindeki yerlerini almışlardır.

3. AKILLAR (SUDUR) NAZARİYESİ

Akıllar nazariyesi veya sudur teorisi, yaratılış konusunda Türk İslam düşünürlerinin başvurduğu bir kavram ve açıklamadır. Sözlükte “sadır olma, meydana çıkma, olma, zuhur etme, görünme, türeme” anlamlarına gelmektedir. Düşünce dünyasında varlığı (kâinatın) yaratılışını, meydana gelişini açıklayan, yorumlayan bir teoridir. Allah’ın kâinatı ne şekilde ve nasıl yarattığını belirten bir açıklama şekli veya teorisidir. Allah’ın idrak ve gücüyle sonradan ve yoktan yaratıldığına inanılan evrenin, yaratılışıyla ilgili dini terminolojide belirtilen anlatımların, mantık bakımından yol açtıkları çıkmazları (boşlukları) bazı filozoflar (El Kindi, Farabi, İbn Sina), İslam diniyle uzlaştırarak kendilerince mantiki temellerle anlatmaya çalışmışlardır. Amacı mutlak varlık (Allah) ile çok ve değişen, başka bir deyişle değişen varlık (mümkün) ile değişmeyen varlığın (zorunlu) ilişkisini; yaratıcı ile yaratılmış olanlar arasındaki ilişkiyi açıklamaktır. Açıklamayı mantık temeline oturtmak için mutlak varlıktan (Allah) ilk çıkan en yüksek derecedeki varlık ile kademeli olarak sonradan yaratılan en sonundaki varlık arasındaki ilişkiler sıralı düzen içinde anlatılmış ve yorumlanmıştır. Açıklamasa maddi ve manevi varlıkların yeri ve önemi, fonksiyonları belirtmek istenmiştir. Teori Farabi ve İbn Sina tarafından ele alınırken Mutlak Varlık (Allah)’ın dışındaki diğer varlıkları, yani mümkün varlıkları, manevi ve maddi olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Bunlardan birinci grup Allah’tan sırayla İlk Akıl (el akl el evvel)’dan başlanarak sadır olan ve Onuncu Akıl’da son bulan akıllardır. Farabi’nin “ikinciler” dediği maddeden ayrı-soyut akıllardır. Bunlara “Ruhaniler” (Melekler) diyenler de vardır; manevi varlıklardır ve Allah tarafından sonradan ve sıralı olarak yaratılmış en üstte yer almaktadırlar. Üçüncü varlık maddidir. Maddi varlıklar olarak madde (heyula) düşünülmüştür. Şekilsizdir, mükemmellikten yoksundur ve eksikliği temsil etmektedir. Bu varlık en altta yer aldığı için Allah’tan uzaktadır ve dolayısıyla belirtilen özellikleri taşımaktadır. Çünkü varlıklar Allah’tan uzaklaştıkça mükemmellikleri de azalmaktadır.

Keklik, Türk İslam düşünürleri kozmoloji (âlemin yaratılışı) konusunda çoğunlukla Kuran’a dayanarak açıklama yapmışlardır diyor. Ona göre Allah, mahiyeti kendine ait ve aynı zamanda gayri maddi bir varlıktır. “Oysa madde âlemindeki nesnelere, mürekkep (compose= birçok parçalardan meydana gelmiş) varlıklardır. Şu hâlde sormak lazım: Vahid (Bir) olan Allah’tan, ÇOKLUK (Kesret) âlemi nasıl meydana geliyor? Şayet Allah, bu kesret âlemini, kendisinden yaratmış olsaydı, o zaman Allah’ın bünyesinde kesret istidadı bulunmak gerekirdi”. Oysa Allah Vahid (BİR)’dir. Demek ki bu mümkün değil (Keklik, 1975: 47 ayrıca bkz. Keklik, 1975a, 12).

Keklik’ e göre işte tam da bu noktada filozofların imdadına sudur nazariyesi yetişiyor. “Vacib el Vucud” sözüyle vasıflandırdıkları Allah’ın kendisi, maddi bir

şey olmadığı halde, maddi nesnelere nasıl yaratabilir. Ayrıca “Yokluk’un insan zihninde bıraktığı mantıki güçlüğü de ortadan kaldırmak üzere, ‘ilm-el tekevün’ konusunda akıllar nazariyesi (sudur teorisi) denilen ve oldukça ilginç bir takım kozmolojik açıklamalar yapma yolunu tercih etmişlerdir. Buna göre BİR olan Allah’tan ancak BİR olan bir şey sadır (sudur) olmuştur ki bu da İlk Akıl (el-Akl el Evvel)’dir.” (Keklik, 1975a: 13). Böylece her yönden tek olan Allah’tan kendisinden sadır olan bu tek varlık, Onun tasavvurudur. “Tıpkı bir mühendisin, inşa edilecek bina için hazırladığı (tasarladığı) plan gibi, Allah dahi bu ‘Evren’in planı sayılabilecek olan bir ‘tasavvur’ a sahip olmuş, kendisinden böyle bir ‘tasavvur’ sadır olmuştur. İşte bu tasavvura, el-Akl el-Evvel (İlk Akıl) adı verilmektedir. Bu ilk varlık ise, adeta durgun bir suya atılmış bir taş benzetilmektedir. Bu taş, su üzerinde nasıl bir daire meydana getiriyorsa ve bu daire nasıl bir hareketin sonucu ise, aynı şekilde Allah’tan sadır olan bu İlk Akıl dahi, ‘daire’ şeklinde olup, canlı ve şuurlidir. Böyle bir ‘daire’ye eskiden ‘felek’ adı verilmekteydi. Bu suretle İslam Kozmolojisinde İlk Akılın bir ‘felek’inden ve bu feleğin ruh’undan söz edilmiştir. Bu suretle Allah’tan sadır olan ilk varlık (İlk Akıl), bir tasavvur olarak basit (simple), idi. Fakat **akıl + ruh + felek** isimleriyle anılan üç çeşit görünüme sahip olduğu için İslam mütefekkirlerinin nazarında onun bünyesinde kesret (çokluk) istidadı bulunmaktadır deniliyordu” (Keklik 1975: 48). Diğer eserinde ise, “**akıl + felek + ruh** şeklinde üç görüşe sahip olan bu varlık, İslam Mütefekkirlerinin nazarında, tek varlık şeklinde tasavvur edilmiştir” diyor (Keklik, 1975a: 13). Dikkat edilirse sıralamada felek ile ruh yer değiştirmiştir. Bir tertip hatası mı yoksa önemsiz bir sıralamamı olduğu hususu tam açık değildir (muhtemelen tertip hatasıdır). çünkü anlatılmak istenen şey İlk Akılın bünyesinde çokluk istidadının bulunmuş olmasıdır. Anlatılmak istenen bu olduğuna göre o zaman sıralamanın önemi yok demektir. Anlaşıldığı kadarıyla “İlk Akılın” bünyesinde -içerisinde- yer alan bu üçlü varlık (akıl+ ruh+ felek) tek görünmekle birlikte, bünyesindeki üçlünden dolayı bir kesret (çokluk) taşıyor, bu sebeple çokluk âlemine, başka bir deyişle mümkün âlemine ait olarak tasavvur edilmiştir.

“İlk Akıl’dan da bir şey sadır oluyor ve buna el Akl el Sani (İkinci Akıl) deniliyor. Bundan da Üçüncü Akıl vs. sudur etmektedir. Fakat Akıllar’ın birbirinden sadır olması, sonsuza kadar gitmiyor. Çünkü emanation (=sudur) olayı, ONUNCU AKIL’da sona ermektedir. İç içe daireler halinde tasavvur edilen bu gökler âlemi’nin ortasında ise, DÜNYA’mız bulunmaktadır. Onu kuşatan felek’e, ‘Felek el Kamer’ (Ay Feleği) denilmektedir. Bunun da bir akl’ı vardır” (Keklik, 1975a: 13).

Onuncu Akla özel bir isim verilerek, ona aynı zamanda **Faal Akıl (el Akl el Faal)** deniliyor. İnsanların, dünya hayatında iken ulaşabilecekleri en yüksek mertebenin burası olduğu söyleniyordu. Keklik, Türk İslam düşünürlerinin bu

akılla (Faal Akıl) bilgi problemine nasıl geçiş yaptıklarını ise şöyle izah ediyor: “Bilgilerimizin idealleri (ideleri) (ilk modelleri) burada bulunuyormuş (Platon’un görüşleri). Yeryüzündeki nesnelere adeta karanlıklar içinde ve dolayısıyla görülmez (idrak edilmez) halde iken, ‘Faal Akıl’, bir güneş gibi nesnelere ışıklandırdığı için, biz nesnelere idrak ederiz”. Faal Akıl denilen Onuncu Akıl’a aynı zamanda **Felek el Kamer (Ay Feleği)** ismi veriliyordu. İşte Türk İslam dünyasında Akıllar Nazariyesi olarak belirtilen mesele budur. Görüldüğü üzere akıl sözü, burada bambaşka ve ayrı bir anlamda kullanılmıştır (Keklik, 1975: 48). Faal Akıl insanların dünyada iken ulaşabilecekleri en yüksek merteye olarak görülüyor. Farabi’nin öne sürüldüğü gibi Peygamberler bu akla sahip oldukları için vahiy alabiliyorlar. Farabi’ye göre filozoflar da dünyada elde ettikleri cüzi bilgilerle Faal Akla, faal aklın sahip oldukları bilgilere ulaşmaya çalışıyorlar. Yani bilgin ve filozofun amacı da peygamberlerin doğrudan sahip olduğu bu üstün bilgilere ulaşmaktır. Bunun için yeryüzünde tek tek topladığı bilgilerle bu merteye ulaşmaya çalışıyorlar. **3.1. Akıllar Nazariyesi (Teorisi)’sinin Dayanağı**

Aslında bu teorinin dayanağı İskenderiyeli düşünür Plotinus (204-270)’un görüşlerine dayanır. Ancak o da İskenderiyeli Yahudi filozof Filon (= Philo Judaeus)’dan etkilenmiştir (bkz. Dalkılıç, 2003; Güngör, 1998: 32 vd). Plotinus’un sudur (çıkma=yaratma=emanation) teorisi Tanrı’nın, varlığı zorunlu ve kademeli olarak yaratması görüşüne dayanır. Onun ilham aldığı Filon Tanrı’nın kendi yarattığı kâinata aktif bir şekilde katıldığını ve kâinattaki canlı ve hareketli her varlığın bu özelliğini Tanrı’dan aldığını belirtir. Zira hareket ve canlılık Tanrı’nın özelliğidir. Kâinata her şey görünmez bağlarla birbirine bağlıdır ve bu bağlantı da Tanrı’nın eseridir. Tanrı her şeyin yaratıcısıdır ve onun tabiatı yaratıcılıktır; yaratmadan duramaz. Kâinatı altı günde yarattı demek yanlıştır zira bu anlayış onun tabiatına aykırıdır. Çünkü zaman da kâinat gibi yaratılmıştır. Tanrı ebedi bir ışıktır, maddi-manevi bütün ışıkların kaynağıdır. Fani gözlerle seyretilmeyecek kadar canlı ve parlak olan bu ışık **hikmet** (bilgi, düşüncü=tefekkür) şeklinde tecelli eder. İnsan ise ilahi kaynaklı bir ruhtur. Ruhun gayesi temiz kalmak ve ilahi ruhla birleşebilmektir.

Teorinin önemli gayelerinden birisi ruhun nasıl geldiğini ve gideceği yer hakkında yol göstermektir. Filon’a göre ruh bedende esarete girmiş gibidir. Çünkü beden maddidir ve madde her şeyi kirleten bir kötülük kaynağı olarak en aşağı seviyede yer almıştır. Kâinatın yaratıcısı olan Tanrı her şeyi kademeli yaratmıştır. Dolayısıyla sudur, kademeli gerçekleştiği için öncelikle Tanrı’dan en yüksek akıl çıkar (nous). Bu akıl Tanrı’ya en yakın olan varlıktır (Güngör, 1998: 34-37). İslam dünyası buna İlk Akıl (el akl el evvel) adını vermiştir. Hemen ardından ruh, ondan sonra da madde yaratılmıştır. İslam dünyası ise Tanrı’dan sadır olan ilk akıl, **akıl+ruh+felek** olarak üçlü yapıda çokluk istidadına sahip tek varlık şeklinde

tasavvur etmiş ve teoriyi bu şekliyle geliştirmiştir. Yani Tanrı'dan çıkan ilk akıl, akıl+ruh+felek şeklinde canlı ve şüurludur ve aynı zamanda bünyesinde “çokluk” (kesret) istidadı bulunmaktadır. Dolayısıyla İslam düşünürleri, Allah tarafından yaratılan İlk Akıl'ın bünyesinde çokluk olduğu görüşündedirler. Filon ve ona dayanarak görüşlerini şekillendiren Plotinus, yaratmada maddeyi en son kademe olarak düşünmüşlerdir. Böylece madde Tanrı'dan en uzak noktadadır; mükemmellikten yoksun, şekilsiz ve en aşağı seviyededir. Tanrı ışık saçan kaynak olarak hep aynı mükemmellikte ve aynı varoluş seviyesindedir. Işık hem onun eseri hem ondan ayrıdır; ışık kaynaktan uzaklaşınca giderek nasıl özelliğini kaybedip karanlığa bürünürse, Tanrı'nın kademeli yarattığı varlıklar da ondan uzaklaştıkça tıpkı ışık gibi karanlığa gömülürler (mükemmelliğini kaybederler). İşte maddenin özelliği böyledir. Madde, Tanrı'dan en uzakta bulunan bir varlıktır. Onun için en aşağı seviyededir. Oysa en mükemmel varlık, Tanrı'dan ilk çıkan akıldır (nous, buna ilahi zihin de denilmiştir). Sudur olayında esas; yaratılanların kendinden önceki varlığın sonucu, bir sonrakinin sebebi olmasıdır. Sudur hiyerarşisinde bir önceki akıl bir sonrakinden Allah'a yakınlığı ve aldığı feyiz itibarıyla daha üstün sayılmaktadır.

İslam düşüncesinde ilk akıldan başlanarak devam eden akıl sayısı **Onuncu Akıl'da** son bulur. Onuncu akla **Faal Akıl** denmiştir. Faal Akıl ilk akla göre Allah'a en uzak, dünyaya en yakın akıldır. Farabi'ye göre yeryüzündeki düşünürler cüzi bilgiler vasıtasıyla ancak Faal Akla ulaşabilirler. Peygamberler ise Allah'tan vahiy aldıkları için bu aklın bilgilerine sahip olmuşlardır. Ona göre Filozofların amacı da Peygamberlerin sahip olduğu bu bilgilere ulaşabilmektir.

Aslında bütün semavi dinlerde yaratılmış varlık olarak bilinen evrenin Allah tarafından mutlak gücünün sonucu olarak sonradan yaratılmış olduğu bir inanç ve gelenek şeklinde bilinmektedir. Türk İslâm felsefesi tarihinde ilk defa Farabi dinî geleneğin dışına çıkarak Tanrı-varlık ilişkisini akıllar Nazariyesi (Sudur) veya kozmik akıllar teorisi denilen bir sistemle yorumlamış ve sonraki düşünürleri bu anlamda etkilemiştir. Bu teorinin amacı kâinatın oluşumu, düzeni ile yıldızların düzen ve oluşumunun nasıl gerçekleştiğini felsefi yönden açıklama girişimidir. Şüphesiz ki bu dinden bağımsız olarak ele alınacak bir konu değildir. Nitekim başta Farabi olmak üzere Türk İslam düşünürlerinin din ile felsefeyi birleştirme çabasının altında yatan gerçek de budur. Yazıcıoğlu (2001: 35), “*Farabi'nin felsefe ile dini uzlaştırma girişimi, İslam düşüncesinde cesur bir teşebbüs olmuştur*” diyor. Ona göre “*felsefeyi peygamberi kanunlar ile idare edilen bir topluma uygulamak, er veya geç içinden ılımlı bir çıkış yolunun zorlukla görülebildiği bir çatışmaya yol açmıştır*”. Yazıcıoğlu'na göre “Felsefeyi dine indirgemedikçe bu mümkün olmayıp, Farabi'de de durum zaten bu değildir” diyor.

3.2. Neoplatonizm ve Akıllar Teorisi (Sudur) İlişkisi

Yaradılışı mantık bakımından anlatabilmek için bazı Türk İslam düşünürleri de Yeni Platonculuğun (Neoplatonizm) kurucusu Plotinus'tan alınan bir kavrama başvurmuşlardır. Mutlak varlık olan BİR bütün varlığın temelidir (sebeplerin sebebidir). Bu tek ve mutlak varlıktan önce akıl (İlk Akıl= el akl el evvel), sonra gök cisimleri, göğün katları, felekler ve daha sonra insan ruhu en sonda da madde (heyula) âlemi çıkmıştır, yaratılmıştır. Plotinus bu çıkışı zorunlu olarak değerlendiriyor. İslam dünyasında el Kindi bu görüşü sistemsiz olarak benimsedi. Farabi ise İslam diniyle bağdaştırarak ve peygamberlik teorisini de geliştirerek sudur teorisini sistemli hale getirdi. Temelde Yeni Plâtoncu (Neoplatonizm) görüşü benimsenmiş ve Plotinus'un görüşlerinden istifade ederek, İslam İnancıyla da bağdaştırmak suretiyle evrenin yaratılışında 'sudur' teorisini önemsemiş ve bu teori Farabi'den sonra İslam dünyasında bazı düşünürler (mesela İbn Sina) tarafından da kabul görmüştür. Dünyevi varlıklar, varlığı zorunlu olan (Allah) tarafından derece derece yaratılmışlardır. Bu yaratmada sebep-sonuç ilişkisini belirten determinst bir prensip söz konusudur.

“*Bir'den ancak Bir çıkar.* Felsefesinin varlık mertebeleri düşüncesinin ilk basamağını teşkil eden “Bir”, Plotinus'a göre, taşan ama bu taşmada azalmayan bir ırmak ya da ışık gönderen ama ışığı yaymada azalmayan güneş gibidir; bir çiçekten güzel kokuların sadır olması (çıkması) gibidir” (Keklik, 1975: 47). Plotinus'un Bir'i bütün varlıkların kendisinden çıkıp geliştiği *mutlak* bir varlıktır. Bir'in taşmasında herhangi bir iç veya dış zorlamanın etkisi yoktur. Taşan varlıklar da asla Bir ile özdeş olamazlar. Çünkü taşmak, Bir'den, dolayısıyla mutlak varlıktan uzaklaşmadır. Bu uzaklaşma ile de yaratıcı özelliklerini (yaratıcılıklarını= tanrısallıklarını) ve “Mutlak Varlık”a olan yakınlıklarını derece derece kaybederek, maddeye kadar inerler. Plotinus'a göre Bir'in ilk suduru (Bir'den taşanı) ‘Nous’ (akıl) dır (BİR'den ancak BİR çıkar). Nous (Akıl=İlk Akıl= el akl el evvel) böylelikle çokluğa (kesrete) atılan ilk adımdır. Plotinus, Bir'e (: Mutlak varlık = Yaratıcı, Allah) en yakın varlık olan Nous (Akıl)'tan sonra taşan ise *ruhtur* ve Nous'a göre daha aşağı düzeydedir ve dolayısıyla daha az mükemmelliktedir. Ruh, bir yandan kendisinden taşıdığı Nous'a yaklaşırken diğer yandan organize ettiği maddeye yaklaşan konumdadır. Bu sistem böyle devam ediyor ve Plotinus'a göre varlık mertebesinin en alt seviyesindeki maddeye kadar iniyor. Plotinus ve Türk İslam düşünürleri, mutlak varlıktan sudur eden (taşan) çokluk âlemi (kesret) kademe kademe var olarak kâinatın oluşumu meydana geliyor. Ona göre varlık mertebeleri düzeninde yer alan varlıklar her durumda kendinden önceki varlığın temasını gerektirir. Varlık mertebelerine göre aşağı doğru inildikçe bir yandan etkinlikleri diğer yandan güçleri, mükemmelliklerine göre azalmaktadır (Keklik, 1975 47; Keklik 1975a: 13).

Başta el Kindi ve Farabi olmak üzere Türk İslam düşünürleri, Platon ve onun devamı olan Filon ve Platinus'tan etkilenerek kozmoloji konusunu İslam İnançlarıyla bağdaştırarak açıklama yoluna girmişler ve böyle bir teorinin oluşmasını sağlamışlardır. Teoriler, tarih ve felsefi açıdan değerlendirilebilir. Günümüzde insan tarafından belirtilmiş hiçbir teorinin mutlak anlamda geçerliliğinden ve gerçekliğinden söz edilmediği gibi, Akıllar Nazariyesi'nin gerçekliğinden de söz edilemez. Hemen bütün teoriler eleştirildiği gibi "Akıllar Teorisi=Nazariyesi" de bazı düşünürler tarafından eleştirilmiştir. Teoride ifade edildiği gibi kozmolojinin böyle teşekkül ettiğini iddia etmek mümkün değildir. Türk İslam düşünürleri kendinden önceki düşünürlerin görüşlerinden etkilenerek kâinatın teşekkülünü, çoklu âlemin yaradılışını İslam inançlarıyla bağdaştırıp yorum yapmışlardır. Yorum yaparken akıl ruh ve felek öne çıkarılmıştır.

Akıllar Teorisi (Sudur) ile başta Farabi olmak üzere Türk İslam düşünürleri; ezeli ve ebedi olanla sonradan olanı, değişmeyenle değişikliğe uğrayanı, bir ve mutlak olanla çok ve mümkün olan varlıklar arasındaki ilişkiyi belirlemek istemişlerdir. Kendinden önceki düşünürlerin görüşlerini de dikkate alarak ve İslam inançlarıyla bağdaştırarak evreni hiyerarşik bir sistem içinde yorumlamışlardır. Bu yorumlamada önceki düşünürlerden farklı olarak varlığı "zorunlu" ve "mümkün" olmak üzere ayırmışlardır. Zorunlu varlığı (Allah) ezeli ve ebedi olarak ve "BİR" şeklinde düşünürlerken, "mümkün varlığı", "çokluk" ve Allah tarafından yaratılmış olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre ilk varlık olan Allah her türlü iyilik, güzellik ve gücün kaynağıdır. Hiçbir şeye muhtaç değildir. Evrenin yaratıcısıdır. O'nun irade ve yaratma gücü olmadan kâinat (mümkün varlık) olmazdı. Düşünürler, kâinatın tabii bir zorunlulukla O'ndan çıkarak (sudur) meydana gelmiş olduğunu belirtiyorlar. Buradaki zorunluluk mantık bakımından olmayıp bizzat Allah'ın zorunlu varlık olmasından kaynaklanan bir özellik olduğunu söylüyorlar. Düşünürlere göre mutlak olan Allah aynı zamanda salt akıldır, kendi zatını bilir, dolayısıyla kendisi tarafından bilinir. Demek oluyor ki O hem akıl hem bilgin (=düşünür, bilge) hem de düşünenidir. Bu kavramların üçü de Allah hakkında aynı şeyi yani mutlak bilinci ifade etmektedir. Allah'ın kendi zatını bilmesi mümkün varlığın, akıl+ ruh+ felekten oluşan İlk Akılın yani çokluk âleminin O'ndan çıkmasına yol açmıştır. Bu eylemde bilgi ve düşünce rol oynamıştır. Türk İslam dünyasında Teoriyi şekillendiren Farabi'nin "bilme" ile "yaratma"yı aynı anlamda düşünmesinin; Peygamber ile filozofun yaratmadaki hikmet ve sırrı ve yaratıcının mutlaklığını bilmesi, bildirmesinin sebebi de budur.

3.3. Türk İslam Düşünürlerinin Akıllar Teorisi Hakkındaki Görüşleri: Farabi, İbn Sina ve Gazzali'den Örnekler

Farabi'den Örnek: Türk İslam Filozoflarında Akıllar Teorisi (Sudur), Meşşai ekolunu sistemli hale getirmeye çalışan Farabi'nin düşüncesinde

şekillenmiştir. Farabi bu konuda öncelikle El Kindi'den etkilenmiştir. El Kindi ise Filon ve Plotinus'tan aldığı bu teoriyi olduğu gibi İslam dünyasına tanıtmıştır. Fakat İslam inancıyla bağdaştırarak sistemli hale getirememiştir. El Kindi de Filon ve Plotinus gibi Bir'den (Allah) bir çıkar düşüncesine dayandı. Farabi ise, Uyunu'l Mesail, el Medinetü'l Fazıla ve Füsulü'l Medeni gibi eserlerinde öncelikle varlık (ontoloji) konusunda Kuran'a dayanarak açıklama yaptı. Sonra el Kindi üzerinden devraldığı Akıllar Nazariyesi (Sudur) görüşünü, İslam inançlarıyla bağdaştırarak kendine has bir öğreti haline getirdi. Böylece kendinden sonra gelen Türk İslam düşünürlerini etkilediği gibi batılı bazı düşünürlerini de etkiledi. Farabi, teoriyi izah etmek için öncelikle varlığı "Mümkün" ve "Zorunlu" olmak üzere ikiye ayırdı. Birincisi, özü (zat) itibarıyla varlığı zorunlu olmayandır; buna Mümkün Varlık (Mümkünü'l Vücut) dedi. İkincisi ise, özü itibarıyla varlığı zorunlu olandır; buna Zorunlu Varlık (Vacıbu'l Vücut) adını verdi. Sonra akıllar nazariyesini açıkladı. (Farabi, Uyunu'l Mesail, aktaran ve terc., Kaya, 1984: 204, ayrıca bkz. Farabi, Fusuşü'l Medeni, terc., Özcan, 2005: 75,76, 102 vd.; Farabi, El Medinetü'l Fazıla, terc. Arslan, 2013: 33 vd). Daha özlü ve anlaşılır olması bakımından Mahmut Kaya tarafından Farabi'nin Uyunu'l Mesail adlı eserinden yaptığı Türkçe tercümesinden yararlanarak Farabi'nin teori hakkındaki görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

"O'ndan (Allah'tan) ilk meydana gelen şey sayı olarak birdir; O da ilk akıldır (el Akl el Evvel). Bu ilk yaratılan akılda araz olarak bir çokluk (kesret) vardır; çünkü O, özü itibarıyla mümkün, ilk olduğu için zorunlu bir varlıktır. Bu sebeple O, zatını da bilir, ilki de. Ondaki çokluk 'ilk'den değildir; zira varlığının mümkün oluşu Onun özü gereğidir. Bu akıl 'ilk'den kaynaklanan bir varlığa sahiptir.

İlk aklın varlığı zorunlu ve 'ilk'i de bildiği için Ondan başka bir akıl meydana gelir. Bundaki çokluk da yukarıda anlattığımız gibidir; varlığı mümkün olduğu için ve özünü bildiği için bu ilk akıldan ikinci akıl; madde ve suretiyle "nefs" demek olan en yüksek gök (el-feleku'l-a'la) meydana gelir. Bu demektir ki, onun mümkün varlık oluşu ve özünü bilişi, gök ve nefsin meydana gelmesine sebep olmuştur."

İkinci akıldan başka bir akıl ve en yüksek gök'ün altında başka bir gök meydana gelir. İlk akıl hakkında başlangıçta anlattığımız gibi, ikinci akılda da araz bakımından birçokluk olduğu için ondan başka akıl ve gök meydana gelir."

"İşte bu sistemle her akıldan başka bir akıl ve bir gök meydana gelir. Biz bu akılların ve göklerin sayısını bilemeyiz. Sadece faal akılların (el-Ulkulu'l- fa'ale) maddeden soyutlanmış olan bir fa'al akılda sona ermesine kadar olanlarını bilebiliriz; işte orada göklerin sayısı tamam olur. Akılların bu şekilde birbirinden zincirleme olarak çıkışları sonsuza dek sürüp gitmez. Ayrıca bu akılların türleri de farklı olup, her akıl başlı başına bir tür teşkil eder. Bu akıllardan sonuncusu (fa'al

akıl) bir yönüyle yeryüzündeki nefslerin (canlıların), bir yönüyle de –göklerin aracılığıyla- dört unsurun var oluşlarının sebebidir” ((Farabi, terc., Kaya, 1984: 203 vd; ayrıca bkz. Farabi, Fusulü’l Medeni, terc. Özcan, 2005: 75,76 ve 102 vd; Farabi, El Medintü’l Fazıla, terc. Arslan: 2013: 33 vd).

Ona göre Faal Akla ulaşarak gerçek mutluluğa erenler en başta peygamberlerdir. Bunlar Faal Akıl ile birleşerek en mükemmel mutluluğu tatmış olanlardır. Daha sonra bu akıl ile birleşip ideaları (gerçek varlıkları) yüz yüze akıl gözüyle görenlerdir. Bunlar filozoflar, ilim adamları, gerçek yöneticiler ve sanatçılardır. Yani ilim ve kültürde yüksek seviyeye erişmiş kişilerdir. O halde doğrulukların sahibi ilim adamı, iyiliklerin sahibi peygamber ve gerçek yönetici, güzelliklerin sahibi gerçek sanatçı Farabi’ye göre özde birdirler. Doğru, iyi ve güzel birer gerçek olmakla, gerçekliğin sahibi filozof ile ilim adamı, peygamber ile yönetici ve sanatçı arasında temelde bir fark kalmaz, fark görünüştedir (Yıldırım, 1986, s. 315).

İbn Sina’dan Örnek: İbn Sina Akıllar Teorisi konusunda Farabi’yi örnek alır. Bu konuda Farabi ile aynı görüştedir. Oda tıpkı Farabi gibi Allah’tan ilk sadır olan varlığın İlk Akıl (el Akl-el Evvel) olduğunu, bu ilk varlığın yaratıcıyı ve kendisini bilmesi sonucu ikinci akıl, ondan da diğer akıl ve nefsler olmak üzere gök cisimlerinin, oluştuğunu belirtmektedir. İbn Sina’ya göre de düzen ve hiyerarşi içinde yaratılmış bu akıllar, Onuncu Akıl olan Faal Akılda son bulur. Farabi de olduğu gibi İbn Sina da “Faal Akıl”ı bir yönüyle yeryüzündeki “nefslerin (canlıların), bir yönüyle de –göklerin aracılığıyla- dört unsurun (ateş, hava, su ve toprak) var oluşlarının sebebi olarak düşünmüştür. O’na göre İnsan bilgilerinin ve ilahi varlığın inkişaf ettiği veya yükseldiği en yüksek gök tabakası Faal Akıldır. İbn Sina türlerin ortaya çıkmasını Faal Akılın maddeye tesir etmesiyle açıklar. Bu süreçte önce dört unsur (ateş, hava, su ve toprak), ardından bunların temel nitelikleri ve bu niteliklerin katkısıyla oluşan birleşimler sonucu sırasıyla maden, bitki ve hayvan türleri ortaya çıkar. Dört unsurun düzeni en yetkin düzeyine insan bedeninde ulaşır.

İbn Sina Hayy İbn Yakzan adlı eserinde kozmik akılların ve feleklerin yaradılışını tıpkı Farabi gibi ele almaktadır:

“Tanrı’nın yarattığı ilk şey akıl denilen Kerrubi meleğidir. Peygamber -selam ona olsun- ‘Tanrı’nın yarattığı ilk şey akıldır’ diyerek bunu belirtmiştir. Tanrı, o meleğin aracılığı ve sebebiyle öteki iki meleği ve Atlas göğünü yarattı. Bu meleklerden birisi Kerrubilerden⁵ ve öteki daha aşağı derecede bir cinstendir. Bu

⁵Kerrubi, Yahudi, Hıristiyan ve İslam geleneklerinde, insan, hayvan ya da kuş özellikleri taşıyan kanatlı ve göğe ait olduğu düşünülen mümkün varlıklardandır. Mitolojide Tanrı’nın tahtının taşıyıcısı olarak belirtilmiştir. Eski Ortadoğu mitolojisinde Kerrubilerin, melekler hiyerarşisinde şefaateci olarak önemli işlevleri olduğu düşünülmüştür.

birinci meleğe ‘İlk Akıl’ (el akl- el evvel) ve ‘Tümel Akıl’ (akl-ı küll) denilir. Tanrı’nın Kerrubilerden ilk akıl aracılığıyla yarattığına da ‘İkinci Akıl’ denilir.

Yine Tanrı’nın ilk Akıl aracılığıyla yarattığı ama daha aşağı bir derecede bulunan şeye önceki bilginler (hükema) tarafından ‘İlk Nefs’ (nefs-i evvel) ve ‘Tümel nefis’ (nefs-i küll) denilir. Tanrı bu nefsi Atlas göğünü harekete geçirmek ve döndürmekle görevlendirdi. Bu üçüncü akıl aracılığıyla öteki aklı, öteki nefsi ve Zuhâl göğünü yarattı. Bu nefsi de Zuhâl göğünü döndürmekle görevlendirdi.

Bu dördüncü akıl aracılığıyla öteki aklı, öteki nefsi ve Müşteri göğünü yarattı. Bu nefsi de Müşteri göğünü döndürmekle görevlendirdi. Bu beşinci akıl aracılığıyla öteki aklı, öteki nefsi ve Mirrih göğünü yarattı. Bu nefsi de Mirrih göğünü döndürmekle görevlendirdi. Bu altıncı akıl aracılığıyla öteki aklı, öteki nefsi ve Güneş göğünü yarattı. Bu nefsi de Güneş göğünü döndürmekle görevlendirdi. Bu yedinci akıl aracılığıyla öteki aklı, öteki nefsi ve Zühre göğünü yarattı. Bu nefsi de Zühre göğünü döndürmekle görevlendirdi. Bu dokuzuncu akıl aracılığıyla öteki aklı, öteki nefsi ve Ay göğünü yarattı. Bu nefsi de Ay göğünü döndürmekle görevlendirdi. Bu onuncu akıl aracılığıyla başka bir akıl yarattı ve Ay altı âlemin (Dünya’nın) işlerini ona bağladı. Bu akıl ‘Faal Akıl’ denilen akıldır ve bu aklın bu dünyadaki nefislere nispeti öteki her aklın göksel nefislere olan nispeti gibidir” (İbn Sina, Hayy ibn Yakzan, tercüme, Özbek ve diğerleri, 2000: 323-324).

Faal akıldan insani nefis meydana gelir. Böylece ilk kozmolojik akılla başlayan yaratılış (oluş) süreci bil kuvve akıl bir varlıkla (insan) son bulmuş olur. Beden oluşur oluşmaz ona Faal Akıldan bir insan nefsi (ruh) gelir. “İnsan nefsi onun bir cüzüdür. İnsan onunla insandır. Nefs insanın bedeninde ve onun kalıbına karışmış değildir. Nefs başka yerde de değildir, âlemin içinde değildir, âlemin dışında da değildir, bir yer tutucu da değildir.” “Nefsimiz bedeninin yok olmasından sonra da varlığını devam ettirir ve yok olmaz. Bir bölük insanın zannettiği gibi insanların nefsi öteki kuvvetler gibi yok olmaz. Yine bir nefis, başkalarının sandığı gibi kendi bedeninden ayrıldıktan sonra başka bir bedene geçemez.” (İbn Sina, 2000: 222).

Böylece İbn Sina her insanın kendine has bir nefse sahip olduğunu düşünerek ve Platon’un ileri sürdüğü tenasüh (nefsin=ruhun bir bedenden başka bedene geçmesi) görüşünü, kesin bir dille ret etmektedir.

Gazzali’den Örnek:

“...Evvel (=İlk olan Allah)’tan bir mücerred (=soyut) akıl sadır olur (:meydana gelir)... Bu, kendi zatını ve yaratıcısını bilir. ... Bu kesret (:çokluk) bakımından(dır), ondan da bir kesret hasıl olur. Sonra da azar azar (bu kesret istidadı) çoğalarak, mevcutların sonunda nihayete erer. ... Şayet, bunun tafsil (atı), tertibi ve terkibi (:düzeni, sistemi) nasıl mümkün oluyor denilecek olursa, (şöyle) denilir: Evvel (=İlk= Allah)’dan bir “mücerred (soyut) akıl” sadır olur. Bundan

dualite (kesret=çokluk) vardır. ... Bundan da bir Melek ile Felek hâsıl olur. Melek ile mücerred (soyut) akıl demek istiyorum. ... Bundan da, kendisi vacib (necessaire) olduğundan, bir İkinci Akıl hâsıl olur. En son (en dıştaki) felek, buna kendisi için imkân vermesi bakımından, madde gibidir. İkinci Akıl'dan ise bir Üçüncü Akıl ve Burçlar feleği (sadır olmak) lazım gelir. Üçüncü Akıldan bir Dördüncü Akıl ile Zühal feleği; Dördüncü Akıl'dan bir Beşinci (akıl) ile Müşteri feleği; Beşinci (Akıl)'dan bir Altıncı (Akıl) ile Mirrih (Merih) feleği; Altıncı (Akıl)'dan bir Yedinci (Akıl) ile Güneş feleği; Yedinci (Akıl)'dan bir Sekizinci (Akıl) ile Zühre feleği; Sekizinci'den bir Dokuzuncu (Akıl) ile Utarid feleği; Dokuzuncu'dan bir Onuncu (Akıl) ile Kamer (=Ay) feleği hasıl olmaktadır....” (Gazzali, Makasid el Felasife, 219-220, aktaran ve tercüme eden Keklik, 1975a, 13-14).

3.4. Akıllar Nazariye (Teorisi)'sinin Etkileri

Bu anlayış Hristiyan ve İslam dünyasında dinle felsefeyi uzlaştırmak isteyen düşünürleri derinden etkilemiştir. Teori İslam dünyasına Hristiyan mütercimler tarafından girmiştir. Plotinus'un Enneadlar (Dokuzlular, çünkü her biri dokuz fasıldır) kitabının dört ve altıncısı Süryaniler tarafından kısaltılarak “Aristo İlahiyatı” adıyla önce Süryaniceye tercüme edilmiş, dokuzuncu yüzyılda ise yine aynı isimle Arapçaya çevrilerek El Kindi vasıtasıyla Abbasi Halifesi Mu'tasım (833-847)'a sunulmuştur. Böylece İslam dünyasında teori ile ilk karşılaşma bu şekilde gerçekleşmiştir. İlk İslam filozoflarının eski Yunan düşünürlerinin görüşlerine rağbet etmelerinin temel sebebi, bu görüşleri, birer teori değil, aynen hakikat olarak görmüş olmalarıdır (Güngör, 1998: 49). Onun için bu teori El Kindi, Farabi ve İbn Sina gibi Türk İslam filozofları açısından önemli görülmüş ve benimsenmiştir. Fakat yukarıda izah edildiği gibi onlar teoriyi olduğu gibi değil, İslami unsurların ilavesiyle ve din ile uzlaştırma çabasıyla değiştirmiş, geliştirmiş ve genişletmiş olarak kullanmışlar ve bu şekliyle kendinden sonra gelen İslam ve Hristiyan düşünürlerini etkilemişlerdir. Son iki düşünürün etkisiyle başta St. Thomas d'Aquinas (1225-1274), Albertus Magnus (1200-1280) gibi orta çağ Batılı düşünürleri ve daha sonra Bacon (1214-1292), Descartes (1596-1650), Spinoza (1632-1677), David Hume (1711-1776) ve Emanuel Kant (1724-1804) gibi yeniçağ düşünürleri de etkilenmiştir (Keklik, 1996: 167, dip not 113; Keklik, 1984: 1-25; Yıldırım, 2013: 281-288).

Belirtildiği gibi sudur teorisi, El Kindi vasıtasıyla İslam dünyasına tanıtılmıştır. Teoriyi geliştirip İslamiyet ile uzlaştırmaya çalışan ise Farabi'dir. Çünkü teori en çok Farabi'yi etkilemiş ve onun vasıtasıyla İbn Sina'ya intikal etmiştir. Mantıkçı bir filozof olduğu için yaratma konusunu da mantık temeline oturtmaya çalışmıştır. Farabi, Eflatun ile Aristo'nun aynı şeyleri söylediklerini

düşünmüş ve düşüncesini ispata çalışırken aslında farkında olmadan Eflatun yerine Yeni-Eflatunculuğu yaymıştır.

Yunan düşüncesinde duyular dışı alemin varlığı, duyular dünyasının gerçek değil hayal olduğu ve gerçek alemin duyulardan başka vasıtalarla (akılla) kavranabileceği fikri Pythagoras (m.ö. 570-495)'la başlamış, Parmenides (M.Ö..600-500 civ.) ve Empedokles (M.Ö. 495-430) ile gelişmiş, Platon ile sistemli şeklini almıştır (Güngör, 1998: 30). Platon'un zamanında felsefenin en önemli problemi "varlığın esasında birlik mi, yoksa çokluk mu olduğu idi." İster istemez şu soruyla karşılaşmıştır. Varlığın sebebi Yokluk ise (: yani varlık; görünür ve görünmez âlem Yokluk'tan yaratılmış ise), Yokluğun sebebi nedir? İbn'ül Arabi bu söze "Yokluğun sebebi sebebin yokluğudur" diyor (Keklik, 1966: 5; Keklik, 1975: 47; Yıldırım: 2011, 25).

"O (Allah), göklerin ve yerin yoktan var edicisidir. Bir işin olmasını murat edince (isteyince), ona yalnızca 'OL' der, o da hemen OLUVERİR" (2 Bakara/117). İşte İslam dünyasında Akıllar teorisi veya sudur denilen olayın temeli ve dayanak noktası bu görüşlerdir. Kısacası; Allah kâinatı nasıl yarattı? Sudur olayının temel sorusu budur. Bu teoriyi benimseyenler olduğu gibi şiddetle tenkit edenler de olmuştur.

4. SONUÇ

Keklik (d.1926- ö.01.03.2017), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Çalışmaları ağırlıklı olarak Türk İslam düşüncesine yöneliktir. Bu alandaki her bir çalışması Türk kültürüne katkısı açısından önemlidir. Tasarlayarak felsefeye kazandırdığı Hikmet Binası Teorisiyle; felsefe, hikmet, bilim ve düşünce gibi kavramların birbirleriyle olan ilişkilerini açık ve anlaşılır kılmıştır. Üslubu açık, anlaşılır ve nettir. Felsefe ve hikmet tanımında da aynı yolu takip etmiştir. Hikmet binası benzetmesiyle **felsefeyi, hikmeti, bilgiyi, bilimi ve bilimlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve ayrıca akıl, mantık ve kavramları** anlaşılır kılmıştır. Ona göre kısa cümlelerle, nükte ve metafor yoluyla anlatım, Türk Milletine has bir üsluptur. Farabi'nin, İbn Sina'nın, Mevlana'nın vb. üslubu de böyledir. Ders anlatımında ve eserlerinin yazımında benzer üslubu sürdürmüş, eserlerini yazarken derslerini anlatırken metaforlar ve kısa cümleleri tercih etmiştir. Bu sebeple Bilgi, Bilim, Tefekkür, Hikmet ve Felsefe tanım ve anlatımını "Hikmet Binası" benzetmesiyle açıklamıştır.

Keklik, Türk İslam düşüncesinde yer alan Akıllar Teorisini anlatırken de kolay ve anlaşılır bir üslup kullanmıştır. Düşünürlerin din referanslarını, Kur'an'ın yaradılış konusundaki görüşlerini kullanarak akıl ile ve uzlaşmayla nasıl bağdaştırdığını kolay ve anlaşılır şekilde ele almıştır. Bu teorinin niçin, neden ve nasıl kullanılmış olduğunu, hangi etkiyle ve Kur'an açısından ele alınışını kendi üslubu çerçevesinde net bir şekilde tanımlamıştır.

Türk İslam düşünürleri, bir yandan din ile felsefeyi uzlaştırma arzusuyla ve diğer taraftan İslam kültüründen önceki kültürlerden miras aldığı bir yaklaşımın ürünüyle Akıllar Teorisini dile getirmişlerdir. Teoriyi eleştirenler olmuştur. Mesela İbn'ül Arabi bu teoriyi şiddetle tenkit edenlerdendir. Teoriyi kendi üslubu içerisinde basitleştirerek ve örnekler vererek anlatan Keklik, Meşşai (peripatosçu) İslam filozofları, varlığın bir ilahi düşünce (Allah'ın düşüncesi) ile meydana geldiğini söylemekteydi. Onlara göre Allah'ın düşüncesi, fiil haline gelmek suretiyle kâinat yaratılmıştır. Ama nasıl? İşte bu konuda Meşşai filozoflar, müşahhas (somut) bir örnek veya anlaşılır bir misal verememişlerdir. Keklik'e göre onların cevabını Gazzali vermiştir. Onların hesabına Gazzali, Allah'ın düşüncesinin nasıl aktif hale geldiğini anlatmak üzere kalas örneği üzerinde durmuştur. Aynı ebatlara (genişlik ve uzunluk olarak) sahip bir kalasın alçak bir yerde iki duvar arasına konulup insanların üzerinden geçilmesi sağlanırsa bunda fazla problem olmaz; insanlar bu kalasın üzerinden rahatlıkla geçebilirler fakat aynı kalas yüksek iki duvar arasına konup insanların üzerinden yürümesi istenirse yükseklikten korkarak düşebilir. Burada korkmuş olmak düşünmek demektir. Yani insanı düşüren kalas değil, düşüncesidir. Çünkü düz yere veya alçak iki duvar arasına kurulan sağlam bir kalas üzerinde herkes düşmeden ve rahatça yürüyebilir. Çünkü düşeceğini düşünmez. "Fakat aynı kalas, şayet yüksek iki duvar arasına konursa, onun üzerinde yürümeye çalışan insan, büyük bir ihtimalle (irtifadan=yükseklikten korkarak) yere düşecektir. Peki, onu yere düşüren kimdir? Sadece kendisi, yani düşüncesidir. Çünkü *düşeceğini düşünmüş ve onun için düşmüştür*. Bu suretle düşünce, kendiliğinden aktif hale gelebilmektedir diyordu Gazzali." (Keklik, 1975: 49).

Burada Descartes da etkilenmiş olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Bilindiği gibi Descartes, şüpheden hareket ederek önce kendi varlığını sonra da diğer varlıkları ve Tanrı'nın var olduğu sonucuna ulaşmıştı. Çünkü Descartes'a göre şüphe etmek düşünmek demektir, düşünmek ise kendi varlığının ispatı için yeter sebeptir.

KAYNAKLAR

- Dalkılıç, B. (2003) İskenderiye'li Yahudi Filozof: Philo, Eserleri ve Felsefi Yöntemi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:15 Sayı: 15*, 61-79.
- Farabi (1984), *Uyun'ul Mesail (=Felsefenin Temel Meseleleri, Türkçe tercüme Mahmut Kaya), Felsefe Arkivi, sayı, 24, 203-212, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.*

- Farabi (2005), *Fusul'ül Medeni (=Siyaset Felsefesine Dair Görüşler, Türkçe tercüme Hanifi Özcan)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayını,.
- Farabi (2013), *El Medinetü'l Fazıla (=İdeal Devlet, Türkçe tercüme, Ahmet Arslan)*, Ankara: Divan Kitap Matbaacılık Basın Yayın ve Dağıtım Ajans Hizmetleri Yayını.
- Güngör, E. (1998), *İslam Tasavvufun Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E.(2000), *İslamın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İbn Sina, (2000), *Hayy İbn Yakzan* (tercüme: Yusuf Özkan Özburun, Serkan Özburun, Şehabettin Yalçın, Orhan Düz, Derya Örs), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kaya, M. (2009), *Sudur, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), cilt, 37, 468-469*, İstanbul: Diyanet Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Keklik, N. (1975), "Türk İslam Felsefesi Temel Bilgiler Ders Notları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu), Teksir, İstanbul.
- , N. (1975a), "Türk İslam Felsefesi Temel Bilgiler Ders Notları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu), Teksir, İstanbul.
- , N.t (1978), *Felsefe-Mukayeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar*. İstanbul: Çağrı Yayını.
- , N. (1984), "Türk-İslam Filozoflarının Avrupa Kültürüne Etkileri", *Felsefe Arkivi Sayı 24*; 1-25, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını.
- , N. (1985), "Türk-İslam Filozoflarının Avrupa Kültürüne Etkileri Konusunda Yeni Örnekler", *Felsefe Arkivi, Sayı 26*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını.
- , N. (1986), *Türkler ve Felsefe*, Türk-İslâm Felsefesi, İstanbul.
- , N. (1990), *Felsefede Metafor*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Yayın No: 358,.
- , N. (1996), *Türk-İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Şenel, C. (2011), Nihat Kekik: Hayatı ve Çalışmaları, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, Sa. 19, 217-236*.
- Yazıcıoğlu, M. S. (2001), *İslam Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*, Ankara: Akçağ Yayınları (351).
- Yıldırım, K. (1986), *Düşünce ve Medeniyet Tarihi*. İstanbul: Fatih Yayınevi.
- , K. (2012), *Türk İslam Düşüncesinde Muhyiddin İbn'ül Arabi*. İstanbul: H Yayınları.

- , K. (2013), “Prof. Dr. Nihat Keklik’e Göre Karşılıklı Felsefe Açısından Filozoflar Arasındaki Etkileşimler”, 11. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Celalabat/Kırgızistan.
- , K. (2018), “Türk İslam Dünyasında Akıllar Teorisi”, 2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, Sosyal Beşeri ve idari Bilimler I, 5. Cilt, 49-66, 07.12.2018, Antalya, (erişim: www.turkegitimsen.org.tr. www.uaeseb.org).